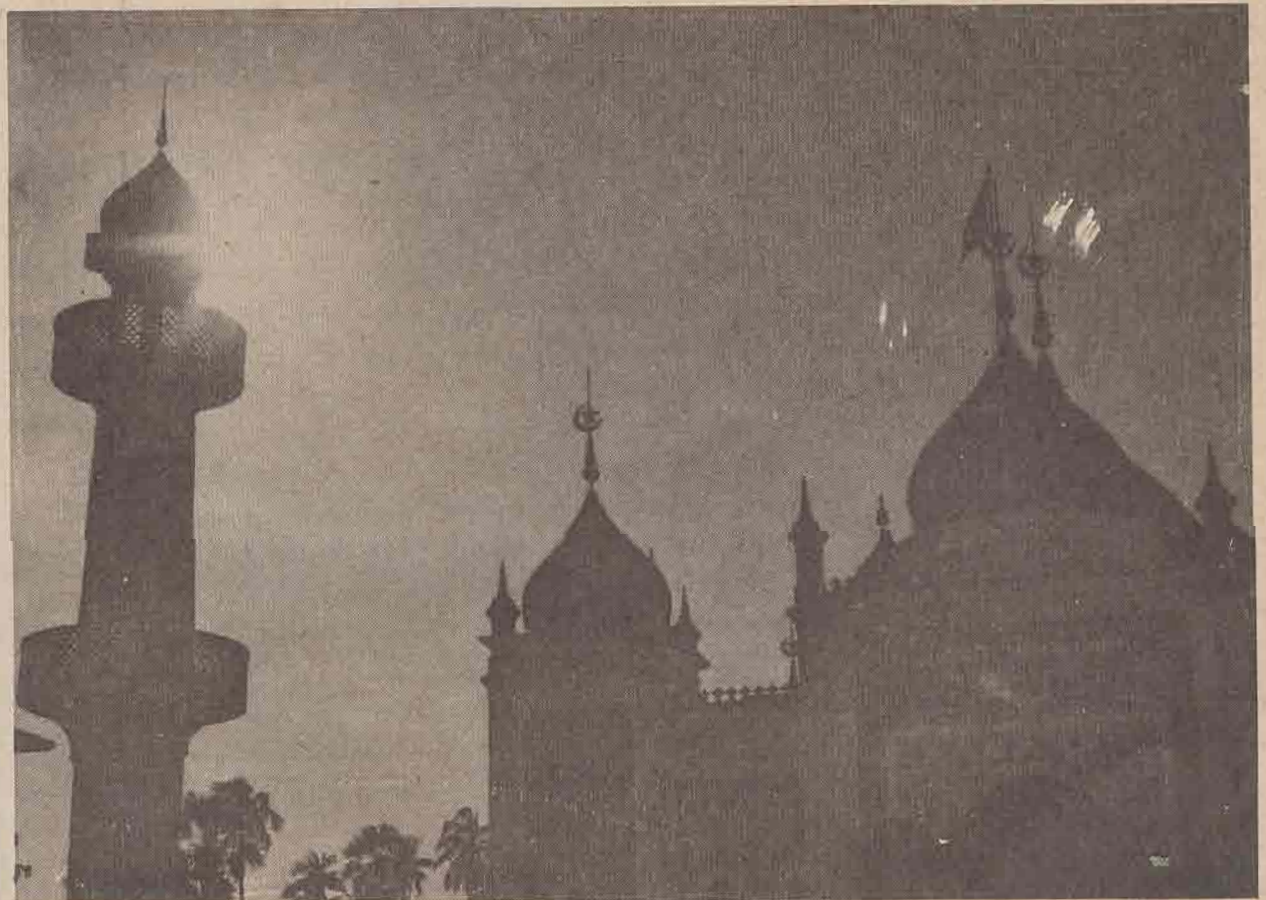

การศึกษาตำแหน่งที่ตั้ง
เมืองโบราณปัตตานี
จากภาพถ่ายทางอากาศ
และการสำรวจทางธรณีस्थิฐาน

กรองชัย หัตถา

1. ความสำคัญและความเป็นมา

ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นวิทยาการอันสำคัญยิ่งในสังคมปัจจุบัน ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธนได้กล่าวไว้ว่า "ผู้ใดไม่มีอดีต ผู้นั้นก็เป็นเด็กอยู่เสมอ" ฟังดูสอดคล้องกับคำกล่าวของขงจื้อปราชญ์จีน ที่ว่า "ถ้าอยากรู้กาลข้างหน้า ต้องหันกลับไปดูข้างหลัง" ยิ่งกว่านั้นวินสตัน เชอร์ชิลล์ รัฐบุรุษและนักประวัติศาสตร์คนสำคัญของอังกฤษและโลก ก็ได้กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า "ถ้ามองย้อนหลังไปได้ไกลเพียงใด ก็จะเห็นไปข้างหน้าได้ไกลเพียงนั้น" (The farther backward you can look, the farther forward are you likely to see)

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าเรื่องของชีวิต ไม่ว่าจะอยู่ในระดับครอบครัวหรือระดับชาติก็ตาม จะต้องยังความกระจ่างให้เกิดว่า เราจะต้องเรียนรู้อะไร เพื่อให้เข้าใจปัจจุบัน และเพื่อวางโครงการสำหรับอนาคต ไม่ว่าปัจจุบันนี้เราจะอยู่ในสภาพที่ดีหรือไม่ก็ตาม หากเราย้อนรอยประวัติศาสตร์ของการตั้งชุมชนไปจนถึงยุคที่มนุษย์เพิ่งจะรู้จักการตั้งเมืองเพื่ออยู่ร่วมกันเป็นหลักแหล่งที่ถาวรมั่นคง (ซึ่งก่อนหน้านั้นมนุษย์ยังคงเป็นพวกพเนจร (Nomad) ซึ่งมีชีวิตอยู่ด้วยการล่าสัตว์หรือเลี้ยงสัตว์มาใช้เป็นอาหาร) เวลานั้นมนุษย์เพิ่งจะใส่ใจหาอารยธรรมความเป็นอยู่ในเมือง จึงต้องรู้จักหาหลักเกณฑ์ในการสร้างเมือง เช่น หาแหล่งที่ดินอันอุดมสมบูรณ์ด้วยแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร แหล่งที่สามารถติดต่อค้าขายได้สะดวก หรือที่ ๆ จะให้กำบังอย่างดีจากภัยธรรมชาติ หรือป้องกันภัยจากข้าศึกศัตรูต่างถิ่น การศึกษาประวัติและวิวัฒนาการของเมืองนั้น ไม่เป็นแต่การรื้อฟื้นให้มีการค้นคว้าในเรื่องประวัติของเมืองเท่านั้น Patrick Geddes นักผังเมืองชาวอังกฤษ ผู้มีชื่อเสียงของโลก ได้เสริมความเห็นของเขาไว้ว่า "...เราเรียนประวัติของเมืองเพื่อให้สามารถถ่ายทอดจิตใจ และวิญญาณของชาวเมืองในสมัยนั้นว่าเขามีชีวิตอยู่กันอย่างไร คิดกัน

อย่างไร และมีจิตปรัญญาการมาอย่างไร..."⁽¹⁾

อย่างไรก็ตามแม้ว่าความสนใจในการศึกษาเมืองโบราณจะมีมานาน แต่ในด้านเทคนิควิธีการศึกษานั้นส่วนใหญ่อาศัยข้อมูลจากหลักฐานเอกสาร กำบอกเล่าและร่องรอยบางอย่างที่เหลืออยู่ การค้นหาในภาคสนามบางกรณีกระทำได้ลำบาก เพราะเมืองโบราณบางแห่งถูกทำลายทิ้งโดยธรรมชาติและฝีมือมนุษย์จนหาร่องรอยได้ยาก บางแห่งมีพืชพันธุ์ปกคลุมหนาทึบ บางแห่งเป็นที่ตั้งของชุมชนใหม่ที่เจริญขึ้นมาแทนที่ บางแห่งยังไม่พบหลักฐานและร่องรอยใด ๆ เลย การศึกษาดำเนินที่ตั้งเมืองโบราณในบางท้องที่จึงไม่อาจทำได้เพียงการพิจารณาจากคำบอกเล่า ตำนาน ข้อมูลเอกสารและหลักฐานร่องรอยต่าง ๆ เท่านั้น แต่จำเป็นต้องพิจารณาถึงร่องรอยทางธรณีสัมฐานในปัจจุบันและการเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่ที่เกิดขึ้นในอดีตมาร่วมพิจารณาด้วย ซึ่งเท่ากับว่าผู้ศึกษาจะต้องมองเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอดีตอย่างถูกต้อง การศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจทางธรณีสัมฐานจะมีส่วนช่วยในการค้นหาคำแห่งและรายละเอียดเกี่ยวกับเมืองโบราณและช่วยในการหาคำแห่งที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุด ในกรณีที่ไม่มีร่องรอยและหลักฐานอื่นที่คิดว่า

2. ความสำคัญของการใช้ภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจทางธรณีสัมฐาน : กรณีการศึกษาเมืองโบราณปัตตานี

การศึกษากันคร้่าเกี่ยวกับเมืองโบราณปัตตานี ถึงแม้ว่าจะได้รับความสนใจจากหลายฝ่ายโดยเฉพาะผู้ที่ทำงานหรือเคยทำงานในจังหวัดภาคใต้ รวมถึงผู้สนใจที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นมาเป็นเวลานาน แต่มีข้อจำกัดในการศึกษาอยู่มาก โดยเฉพาะในด้านข้อมูลและวิธีการศึกษากันคร้่า ซึ่งส่วนใหญ่ได้จากตำนาน กำบอกเล่า จดหมายเหตุ ข้อเขียนของนักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างประเทศ รวมถึงการตรวจสอบหลักฐานบางอย่าง เช่น กำแพงเมือง คู

เมืองโบราณ ซากโบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น และเป็นที่ทราบกันในบรรดาผู้ที่ศึกษากันคร้่าทั้งหลายว่า ในด้านการตีความและการลงความเห็นนั้น ยังมีความแตกต่างกันอยู่มาก โดยเฉพาะเรื่องตำแหน่งที่ตั้งของเมืองปัตตานีโบราณ แต่สิ่งที่ยอมรับกันโดยทั่วไปก็คือ จากหลักฐานต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้น เชื่อว่าเมืองโบราณบริเวณจังหวัดภาคใต้ในเขตจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส นั้นมีจริง การศึกษากันคร้่าที่ควรมุ่งกระทำในระยะต่อไปจึงน่าจะได้แก่การหาตำแหน่งที่ตั้งเมืองโบราณในพื้นที่จริงตามที่ปรากฏในหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ไม่จำเพาะเมืองใดเมืองหนึ่งเท่านั้น แต่ควรศึกษาทุกเมืองที่ปรากฏหลักฐาน แล้วจึงตีความและลงความเห็นตามหลักฐานที่ตรวจพบและศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเมืองดังกล่าวจากหลักฐานและสภาพแวดล้อมทุกอย่างที่จะศึกษาได้ ในขั้นตอนนี้ จำเป็นต้องอาศัยข้อมูลจากแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ ซึ่งจะช่วยให้มองเห็นลักษณะการกระจาย ตำแหน่งที่ตั้ง ทิศทางและระยะทาง รวมถึงข้อมูลสภาพแวดล้อมในบริเวณนั้น ๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมีการสำรวจทางธรณีสัมฐานวิทยา ร่วมกับการตีความจากหลักฐานอื่น ๆ ด้วย

จากการศึกษาเบื้องต้นของผู้เขียน เชื่อว่าเมืองโบราณในภูมิภาคนี้ น่าจะมีหลายเมือง แต่ละเมืองวิวัฒนาการขึ้นมาในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน การเจริญเติบโตและการเสื่อมสลายของเมืองต่าง ๆ นอกจากจะขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของเมืองนั้น ๆ ในการตอบสนองความต้องการของชุมชนได้มากน้อยเพียงใดแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางธรณีสัมฐานของพื้นที่นั้น ๆ ด้วย โดยเฉพาะการถอยร่นของทะเลห่างออกไปจากฝั่งทะเลเดิม (regression of the sea) ซึ่งได้พัฒนาต่อเนื่องมากระทั่งถึงปัจจุบันนี้ย่อมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองอย่างแน่นอน หากได้มีการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางธรณีสัม

(1) ศรีวิไล-คันติปิกุล, "คูเมืองโบราณที่โคราช" ข่าวสำนักผังเมือง, (นพายน 2521) หน้า 41.

ฐานของฝั่งทะเลและแหล่งน้ำชายฝั่งในบริเวณนี้
อย่างละเอียดจะช่วยคลี่คลายปัญหาในการค้น
หาตำแหน่งที่ตั้งและพัฒนาการของเมืองโบราณ
ในภูมิภาคนี้ลงได้มากที่สุด

มีข้อที่น่าสังเกตหลายประการว่าพัฒนา
การของเมืองโบราณในภูมิภาคจังหวัดภาคใต้
มีความสัมพันธ์กับฝั่งทะเลและแหล่งน้ำชาย
ฝั่งมาเนียบพันปี ผู้เขียนขอแนะนำหลักฐานบางอย่าง
มากล่าวเพื่อชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง
ชุมชนกับสภาพพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนนั้น ๆ
อันจะนำไปสู่การค้นหาตำแหน่งที่ตั้งเมือง
โบราณที่ถูกต้องตามความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น

ข้อสังเกตที่ 1 จากคำบอกเล่าและข้อ
เขียนของผู้รู้บางท่านกล่าวว่า⁽¹⁾ เมืองปัตตานี
เดิมตั้งขึ้นริมบึงใหญ่ ในท้องที่อำเภอมายอปัจจุ
บันนี้ (อาจจะเป็นบึงกูโบะอะไรก็ได้ เมื่อนาน
เข้าก็ดินแข็งและแคบเข้า) เมืองปัตตานีตอนนั้น
มีชื่อว่า **ชะคารา ทานี** (Segara Dhanī) ต่อมาภายหลัง
เมืองถูกโยกย้ายไปตั้งในที่อื่นด้วยความจำเป็น
ต่าง ๆ ที่อาจมีได้ ชื่อเมืองก็เพี้ยนเสียง

ไปจากเดิม เสียงชะคารา ทานี เป็น คอลอดานี
(เสียง ร เรือ กลายเป็น ล ลิง) มีบางคราวเมือง
บึงเอิญ ไปตั้งขึ้นที่ปากน้ำหรือปากสบเมือง
คอลอดานีก็เข้าใจไปว่า เมืองปากบวงตานี แล้ว
ในที่สุดเหลือแต่เมืองตานี คำว่า ตานี นั้นก็
คือ ธานี (เมืองริมน้ำ) ชะคารา ทานี หรือสาคร
ทานี

คำว่า Segara ในภาษามลายูอาจมีนัยว่า
มหาสมุทร ทะเล ทะเลสาบ หรือบึงใหญ่ก็ได้
เคยมีผู้แปล "Segara masin" ว่า "ทะเลน้ำเค็ม"
ในภาษาไทยนั้นเมื่อพูดว่าทะเลแล้วก็เป็นที่แน่
ใจว่าน้ำเค็มเสมอไป คำว่า Segara masin ในที่นี้
หมายความว่าทะเลสาบน้ำเค็ม ตามปกติในทะเล
สาบนั้นจืด แต่ทะเลสาบแห่งนี้ก็กรณีพิเศษที่
น้ำเค็ม

นอกจากนี้ยังมีสถานที่ที่เกี่ยวข้องอีก
2 แห่ง ที่ช่วยชี้ให้เห็นถึงสภาพพื้นที่ในสมัย
นั้นได้ดียิ่งขึ้น ได้แก่ เขาสะลินดงบายู และ
ปะนาเระ

เขาสะลินดงบายู (ออกเสียงกันว่า สะ

ลินดงบายู) สะลินดง แปลว่า "กำบัง" บายู
แปลว่า "ลม" พวกเดียวกับคำว่า วาโย รวม
แล้วได้ความว่า "เขากำบังลม" ในสภาพปัจจุบัน
จะเห็นได้ว่า เขานั้นกำบังลมไม่ได้มากนัก จึง
ทำให้เกิดเห็นว่า ท้องที่บริเวณเขานั้นแต่เดิม
เป็นทะเล เขานั้นเป็นเกาะ และคงเป็นทะเลลึกที่
เรือเข้าจอดกำบังลมพายุได้ จึงได้ชื่อว่าเป็นกำบัง
ลม เมื่อที่ดินผุดขึ้น น้ำทะเลถอยไปเกาะนั้น
ก็กลายเป็นเขาไป ปรากฏการณ์นี้คงเกิดขึ้นใน
ช่วงเวลาไม่ยาวนานไป

ปะนาเระ ตามรูปศัพท์แปลว่า ผู้ลากจูง
หรือผู้ชักลาก เพื่อนมลายูปัตตานีผู้หนึ่งกรุณา
ชี้แจงให้ฟังว่า หมายถึงผู้ชักลากอวนในทะเล
เพราะอวนปะนาเระอยู่ติดทะเล

ในสมัยที่ ถนนหนทางยังไม่มี สายน้ำ
เป็นทางจราจรที่สำคัญ พวกพ่อค้าบรรทุกสินค้า
ไปกับเรื่อน้อยแจวพายขึ้นทางต้นน้ำ ซึ่งทรบ
แนวว่าเป็นหมู่บ้านของชาวบ้านป่า เมื่อน้ำขึ้นก็
ช่วยกันลากจูง และเป็นเรื่อน้อยของพวกเขาคน
ขึ้นไปหากินกำลังของพวกเขาไปจ้างวาน

ก่อนหินมีรอยสลักเป็นรูปสี่เหลี่ยม พบ ใกล้ซากเจดีย์ที่ปะนาเระ

(1) ขุนศิลปกิจพิสัยนท์. "เดทพาดาก" คู่มือตานี (มหาวิทยาลัยของชวาครินทร์, 2525), หน้า 70-71.

ชาวบ้านใกล้เคียงให้มาช่วยลากขึ้น บางคราวต้องการจะนำเรือสินค้าของพวกตนจากสาขาหนึ่ง ของลำน้ำหนึ่งไปสู่สาขาอื่นอีกสายหนึ่ง ซึ่งไม่ห่างกันมากนัก ก็ใช้วิธีลากขึ้นกันไปบนบก หากคอนโดของลำน้ำมีพ่อค้าพณเรือสินค้าผ่าน มาเนื่อง ๆ พวกชาวบ้านก็พากันมารอรับจ้าง ลาก เช่นเป็นประจำ ถึงกับปลุกกระท่อมกัน พักอาศัย และนำวัวควายมาสำหรับช่วยลากจูง เรือขึ้นอีกด้วย เกิดเป็นสถานีคอยรับจ้างลากจูง สถานีเช่นนี้มักถูกเรียกว่า ปะนาเรกัน (Penarekan) ผู้ชักลากเช่นนี้เรียก ปะนาเร หมูบ้าน พวกนี้เรียกว่า กางปะนาเร (Kampung Penarek) พวกพ่อค้าที่นำสินค้าบรรทุกเรือน้อยของตนขึ้น เพื่อขายและซื้อ หรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าของ ชาวบ้านป่าเหล่านั้นมีจำนวนไม่น้อยทีเดียว มีการกระทำทั่วไปในท้องถิ่นซึ่งมีสายน้ำลำ คลองมาก ๆ รวมทั้งที่เป็นประเทศมาเลเซียใน บัดนี้

ข้อสังเกตที่ 2 เชื่อว่าเมืองโบราณ บัตตานี กำเนิดและพัฒนาขึ้นในลุ่มน้ำบัตตานี จากชุมชนเล็ก ๆ ก่อตัวเป็นหย่อม ๆ ตามที่ราบลุ่มนี้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดสายแม่น้ำ แหล่งชุมชนได้ขยายตัวใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ และมีเมืองขนาดใหญ่เติบโตขึ้นบริเวณที่ราบปาก แม่น้ำนี้ชื่อเรียกว่า “ลังกาสุกะ” กระทั่งปัจจุบัน ลังกาสุกะหรือเมืองบัตตานีโบราณนี้ ได้มีอพยพ โยกย้ายมาแล้วไม่น้อยกว่า 4 ครั้ง ดังที่ปรากฏ ตามตำนานพื้นเมืองของชาวบัตตานี กล่าวถึง การโยกย้ายเมืองบัตตานีโบราณ ดังนี้⁽¹⁾

ครั้งแรก เริ่มบรรพบุรุษตั้งบ้านอยู่ที่ “บ้านป่าโย” หรือบ้านบาโย (บาโยแปลว่าน้ำ) ซึ่งทุกวันนี้ได้แก่บริเวณท้องที่ ตำบลหน้าถ้ำ ตำบลท่าสาป อำเภอเมือง จังหวัดยะลา บนฝั่ง ซ้ายของแม่น้ำบัตตานี ในเขตนี้ได้พบซาก โบราณสถาน พบโบราณศิลปวัตถุจำนวนมาก มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 15-17 เป็น ส่วนใหญ่

ครั้งที่สอง ได้อพยพมาตั้งเมืองที่ “บ้านตะมาจัน” ท้องที่ตำบลริอเสาะ อำเภอรือ

เสาะ จังหวัดนราธิวาส แต่เรื่องชื่อ “ตะมาจัน” นี้ยังเป็นปัญหาหาว่าพื้นเมืองอาจจำใจไว้พวกกันได้ เพราะที่เมืองยะรังเก่า อำเภอยะรัง จังหวัด บัตตานี ก็มีชื่อหมู่บ้านตะมาจันเช่นเดียวกัน อย่างไม่รู้ที่ คนทั่วไปเชื่อกันว่า หมายถึงที่เมือง ริอเสาะ บ้านตะมาจัน ตามคำบอกเล่าแต่โบราณ ซึ่งยังคงขัดแย้งกันเพราะจากการที่ผู้ศึกษาได้ ลสำรวจเมืองริอเสาะอย่างคร่าว ๆ ยังไม่พบ หลักฐานอะไรที่เก่าถึงสมัยนั้นเลย (เมืองสาขบุรี ดูจะเหมาะสมกว่าด้วยซ้ำ) จริยังอยู่แม้จะมีการติดต่อ มีเส้นทางเดินบกจากเมืองยะลาไปเมืองริอเสาะ ได้ไม่ยากมาแต่ครั้งโบราณก็ยังหาเหตุผลไม่พบ ว่า ทำไมต้องอพยพข้ามไปทางด้านทิศใต้ ไม่อพยพลงไปตามสายน้ำด้านทิศตะวันออก คือลุ่มน้ำบัตตานีซึ่งอุดมสมบูรณ์กว่ามาก นอก เสียจากเป็นเหตุผลทางการเมืองชุมชนและ แสงสว่างโลกทรัพย์

ครั้งที่สาม ได้อพยพเคลื่อนย้ายมาตั้ง เมืองที่ “บ้านประเว” คือเมืองยะรังเก่า ใน ท้องที่ตำบลยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดบัตตานี

คลองที่ล้อมรอบกำแพงดิน ขณะมีต้นเงินไม่มีน้ำ

เมืองบัตตานีเก่า เมื่อครั้งตั้งอยู่ที่บ้านประเวนี้ เชื่อกันว่าเป็นเมืองลังกาสุกะที่ปรากฏในจดหมายเหตุเอกสารหลักฐานของประเทศต่าง ๆ นั้นเอง ได้พบหลักฐานจำนวนมากหลายสิบชนิด รวมทั้งกำแพงเมือง 3 ชั้น ศาสนวัตถุในศาสนา พุทธ (หินยานและมหายาน) ศาสนาพราหมณ์ และอื่น ๆ มีอายุตั้งแต่ พ.ศ. 1100-1400 เป็น ดันมา

ครั้งที่สี่ ได้อพยพมาตั้งเมืองใหม่ที่ “บ้านกรือเซะ” ตำบลกรือเซะ อำเภอเมือง จังหวัดบัตตานี อยู่ห่างจากตัวเมืองปัจจุบัน (ครั้งที่ 5) ประมาณ 4 กิโลเมตร เหตุที่ย้าย เมืองใหม่มีหลายประการคือ ชาวพื้นเมืองได้ เปลี่ยนจากนับถือศาสนาพุทธมานับถือศาสนา อิสลาม (เมืองเก่าเป็นเมืองพุทธศาสนา) จึงย้าย เมืองมาตั้งใหม่ชายทะเล ซึ่งสะดวกแก่การติดต่อสินค้าชายทะเลมากกว่าที่ตั้งเดิม หน้าเมือง มีอ่าว เรือสามารถแวะเข้ามาจอดหลบคลื่นลม ได้ดี เมืองนี้เจริญรุ่งเรืองอยู่ตลอดสมัยกรุง หรืออยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

(1) ประทุน ชุมพึ่งพันธุ์, “ยะรัง-ลังกาสุกะ” ลุ่มน้ำตานี (มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2525), หน้า 29-31.

ได้พบเศษภาชนะถ้วยชามไทย จีน และของพื้นเมืองแตกกระจายกระจายทั่วไปตามพื้นดินบริเวณที่ตั้งเมือง

พิจารณาเรื่องการสร้างบ้านแปลงเมืองจากตำนานคำบอกเล่าของชาวพื้นเมือง โดยสอบสวนกับข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีคุณสถานก็จะเห็นได้ว่าตำนานพื้นเมืองมีความถูกต้องอยู่เป็นอันมากแม้ว่าในบางกรณีหลักฐานทางโบราณวิทยายังมีสนับสนุนน้อยหรือมีอายุไม่สอดคล้องกับด้านระยะเวลาลำดับการก่อตั้งชุมชน ก็อาจจำเป็นเพราะว่าหลักฐานข้อมูลที่เก่าถึงสมัยนั้น ๆ เรายังไม่พบหรือทำลายสูญหายไปแล้ว หรือเพราะปัจจัยอื่น ๆ ก็เป็นได้ โดยเฉพาะการสูญสลายทางข้อมูลหลักฐานทางวิชาการจะมามีมากเป็นพิเศษในเขต 3 จังหวัดภาคใต้ เนื่องจากชาวพื้นเมืองยังขาดความเข้าใจที่ถูกต้องต่อโบราณคดีคุณสถานจึงเป็นปัญหาต่อการศึกษาริชัยทางโบราณวิทยาในอนาคต

ในเขตท้องที่ตำบลปะเหลียน ตำบลหน้าถ้ำและตำบลท่าสาป อำเภอเมืองจังหวัดยะลา แม้ว่าโบราณคดีวัตถุส่วนใหญ่จะเป็นของที่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15-17 เป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะโบราณคดีวัตถุที่เราเรียกกันว่า สมัยศรีวิชัยเดิมนั้นมีมากเป็นพิเศษ พบวัตถุสิ่งของที่มีอายุในราว พ.ศ. 1100-1400 บ้างแต่น้อยมาก แต่ได้พบโบราณคดีวัตถุที่มีอายุเก่าถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่อีกด้วย ย่อมแสดงให้เห็นว่าเมืองลังกาสูกะยุคแรกเริ่มคงจะตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมืองยะลาจริงตามตำนานพื้นเมืองก็เป็นได้ เมืองลังกาสูกะยุคที่สอง น่าจะต้องอยู่ที่บ้านประแว ตำบลยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี และตั้งอยู่เป็นระยะเวลาไม่นาน เพราะลักษณะชัยภูมิที่ตั้งเมืองดี มีพื้นที่ทำการเพาะปลูกมากพอเลี้ยงพลเมืองจำนวนมากได้ อีกทั้งโบราณคดีคุณสถานล้วนแก่นแก้วมีจำนวนมากกว่าทุกแห่ง อันแสดงว่าเป็นยุคที่เมืองลังกาสูกะเจริญรุ่งเรืองสุดขีด

หลังจากยุคเมืองลังกาสูกะที่บ้านประแว อำเภอยะรัง เจริญรุ่งเรือง ชุมชนก็ได้ขยายตัวออกไปโดยรอบ ถึงยุคเสื่อมโทรมหรือเคลื่อนย้ายเมืองไปตั้งสถานที่แห่งใหม่ เมืองยะรังหรือลังกาสูกะเดิม ไซ้ว่าจะร้างไปเสียทีเดียว ยังมีประชาชนอยู่อาศัยทำมาหากินสืบต่อไป แต่ทว่าศูนย์กลางทางการปกครอง การค้าขาย การศาสนา ได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านกรือเซะ อำเภอเมืองปัตตานีอันเป็นที่ตั้งเมืองครั้งที่สี่ และได้

**เมื่อครั้งตั้งอยู่ที่บ้านประแวนี้
เชื่อกันว่าเป็นเมืองลังกาสูกะ ที่
ปรากฏในจดหมายเหตุเอกสาร
หลักฐานจำนวนมากมายหลาย
สิบ ชนิด รวมทั้งกำแพงเมือง 3
ชั้น ศาสนวัตถุในศาสนาพุทธ
(หินยาน และมหายาน) ศาสนา
พราหมณ์และอื่น ๆ มีอายุตั้งแต่
พ.ศ. 1100- 1400 เป็นต้นมา**

เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองปัตตานี
ข้อสังเกตที่ 3⁽¹⁾ พิจารณาจากเอกสารหลักฐานที่กล่าวถึงเมืองลังกาสูกะที่เก่าแก่ที่สุดเป็นจดหมายเหตุจีน ชื่อ เหลียง-ซู ซึ่งเขียนขึ้นในคอนตันพุทธศตวรรษที่ 13 ได้เรียกชื่อเมืองลังกาสูกะว่า “ลิ่ง-ยา” สั้น ๆ หรือ “ลิ่ง-ยา-ชีว” ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 14 ชื่อเดียวกันนี้ก็ปรากฏในหนังสือ คู่งเตียน ได้ปรากฏต่อมาอีกเรื่อย ๆ ใน ไค-ปิง หงวน ยื่อ ซี เมื่อ พ.ศ. 1514-1526 ชื่อเมืองลังกาสูกะในนาม

“ลิ่ง-ยา” หรือ ลิ่ง-ยา-ชีว ที่จีนยุคแรก ๆ เรียกนั้นยังปรากฏครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. 1826 อีกทั้งได้กำหนดแหล่งสถานที่ตั้งของเมืองลังกาสูกะไว้ว่าอยู่ห่างจากเมืองท่ากวางตุ้งของจีนไปทางทะเลจีนใต้ประมาณ 24,000 ลี

มีข้อสันนิษฐานประการหนึ่ง เหตุที่จีนระบุระยะเดินทางเดินเรือโดยแน่ชัดว่า เมืองลังกาสูกะอยู่ห่างจากเมืองท่ากวางตุ้งของจีน 24,000 ลี ย่อมแสดงให้เห็นลักษณะการเล่นเรือของจีนว่าเมื่อเดินทางแล่นเลียบฝั่งข้ามอ่าวตังเกี๋ย และมาอ้อมแหลมญวน หลังจากนั้นก็แล่นตัดตรงข้ามอ่าวไทยมายังเขตจังหวัดปัตตานี ตรงจุดที่เป็นปากแม่น้ำปัตตานีที่เข้าสู่เมืองลังกาสูกะ เส้นทางเดินเรือเส้นทางนี้เป็นไปตามธรรมชาติของกระแสคลื่นลมมรสุม ซึ่งถ้าเรือแล่นมาถึงแหลมญวนแล้วจะต้องถูกคลื่นลมพัดพามาซึ่งตำแหน่งที่ตั้งในเขตจังหวัดปัตตานีได้ง่ายโดยไม่ต้องผินทางลมเลย ความจริงข้อนี้ราชวงศ์เกดดูหลักฐานได้จาก การแล่นเรือของพวกเขาเรียกนามได้ นับตั้งแต่กรุงไซ่ง่อนแตกเสียแก่ขงคานมเหนือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2518 จนถึงปัจจุบันนี้ เพื่อหลบหนีการปกครองของคอมมิวนิสต์เรือส่วนใหญ่จะถูกคลื่นลมพัดพาเข้ามาสู่แหลมมลายู ช่วงระหว่างจังหวัดสงขลากับปัตตานีมากที่สุด แม้แต่เรือประมงที่ถูกพายุคลื่น-ลมพัดอับปางบริเวณปลายแหลมญวนทุกปี ก็จะถูกคลื่นลมพาทั้งเรือทั้งคนมาเข้าสู่ฝั่งในท้องที่สงขลากับปัตตานีมากที่สุดเช่นเดียวกัน

ในหนังสือ ซูย-ซู และไป-ซี ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ 13 ได้เรียกชื่อเมืองลังกาสูกะว่า “ลิ่งยาซู” และระบุว่าตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นเขตแดนจังหวัดปัตตานีทุกวันนี้ แต่ในจดหมายเหตุหลายฉบับก็มีได้ระบุตำแหน่งที่ตั้งเมืองไว้แน่ชัด จีนได้เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายบ้างเดินทางผ่านบ้างอยู่บ่อย ๆ นักจดหมายเหตุจีนได้บันทึกชื่อเมืองเรื่องราวของลังกาสูกะไว้เสมอ ทว่าสำเนียงหรือชื่อเมืองได้ผิดเพี้ยนต่างกันไป แต่ก็พอเทียบกันได้ว่า ที่

(1) เรื่องเดียวกัน, หน้า 24-25

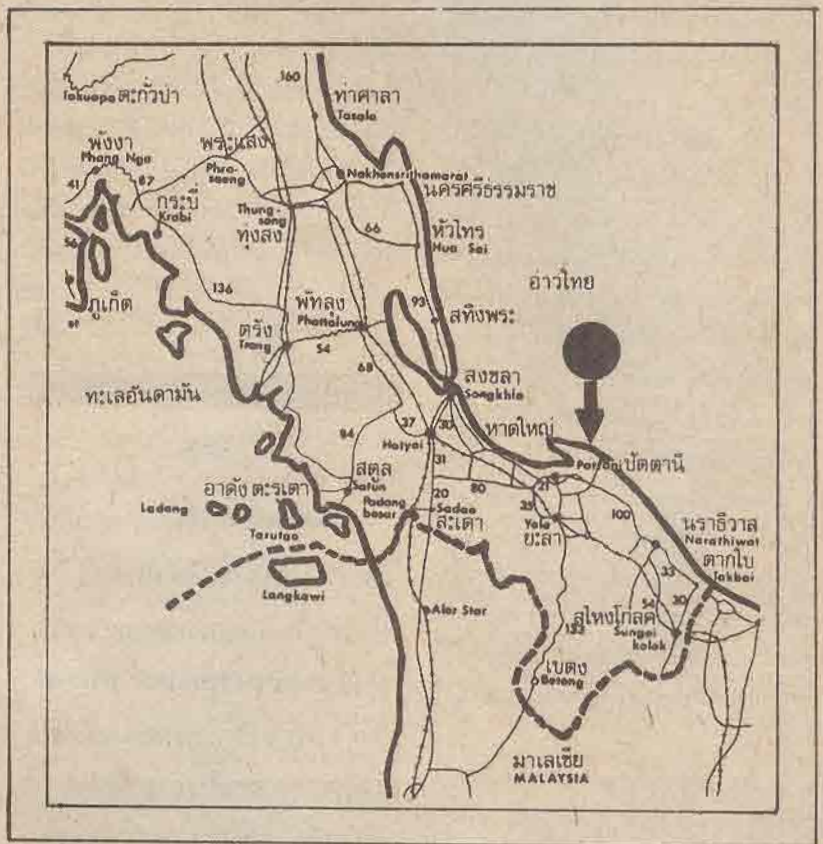
แต่ก็คือชื่อเมืองแห่งเดียวกันนั่นเอง เช่นในหนังสือ จู-ฟานซี เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1768 เรียกว่า “สิง-ยา-สู-เจียว” ในหนังสือ เต้า-อี่-ซี-เสี่ยว ซึ่งเขียนเมื่อ พ.ศ. 1892 เรียกว่า “สิง-ยา-สิงเจียว” และในหนังสืออื่น ๆ อีกมากมายได้เรียกชื่อเพี้ยนกันไป ทั้งนี้อาจเป็นเพราะภาษาจีนมีหลายภาษา ผู้บันทึกเรื่องราวเป็นคนมีพื้นเพนัดภาษาอะไรก็เขียนลงไปตามสำเนียงหรือความถนัดของคนอีกประการหนึ่งสำเนียงที่ชาวจีนนำมาก็อาจมีพื้นความรู้ความเข้าใจต่างกัน สำเนียงในท้องถิ่นเองก็ไม่เหมือนกัน คือคนพื้นเมืองในเมณฑลปัตตานีพูดอย่างหนึ่ง คนพื้นเมืองในมลายู อินโดนีเซีย พูดอีกอย่างหนึ่ง ดังนั้นการถ่ายทอดเสียงจากการฟังแล้วนำไปบันทึกเป็นตัวหนังสือจึงเพี้ยนได้ไม่ยากเลย

นักภูมิศาสตร์จดหมายเหตุอาหรับ ซึ่งบันทึกไว้ในราว พ.ศ. 2054 ก็เรียกชื่อเมืองดังกล่าวว่า “ลังกาสุกะ” หรือในศิลาจารึกบนผนังกำแพงด้านใต้ของวิหารเมืองคันซอร์อินเดีย ซึ่งสลักขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1573 ได้เรียกว่า “ลังกาโคกะ” หรือ “ลังกาโคกัม” สำหรับหลักฐานทางเอกสารอินโดนีเซีย ซึ่งมีอายุราว พ.ศ. 1908 เรียกว่า “เลงกาสุกะ” ส่วนในหนังสือตำนานมะโรงมหาวงศ์ ซึ่งแต่งขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ได้เรียกชื่อว่า “ลังกาสุกะ” ซึ่งก็จะเห็นได้ว่าชื่อต่าง ๆ นั้นมีผลเพี้ยนกันไปเล็กน้อย แต่ในปัจจุบันเรานิยมเรียกชื่อกันว่า “ลังกาสุกะ” (Langkasuka) ตามนามที่ปรากฏในหนังสือ ตำนานมะโรงมหาวงศ์ (Hikayat marong Mahawangsa)

ชื่อเมืองและเรื่องราวของลังกาสุกะยังปรากฏในหนังสืออื่น ๆ อีกทั้งของจีน อินเดีย อาหรับ และมลายู ซึ่งมีบันทึกที่แตกต่างกันไปบ้างในเรื่องของสถานที่ตั้ง แต่ก็อยู่ในบริเวณเดียวกัน เช่น⁽¹⁾

บ้างก็ว่าอยู่เลขอาณาจักรสุหนานไปทางอินเดีย (สุหนาน หรือ เขมร)

บ้างว่า อยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของ

อาณาจักรศรีเกษตร (เมืองแปรเก่า)

บ้างว่า อยู่ระหว่างสงขลากับแม่น้ำปัตตานี

บ้างว่าอยู่ระหว่างลันตันกับสงขลา

บ้างว่าอยู่เหนือสายบุรี

บ้างว่าอยู่เหนือแม่น้ำประหรือแม่น้ำปัตตานี

บ้างว่าประเทศหลังหยาดิว (ลังกาสุกะ) อยู่ติดกับประเทศผ่นคัน (เมืองไซเตก่า) เป็นต้น

เหตุที่ชื่อเมืองเรื่องราวของเมืองลังกาสุกะไปปรากฏในเอกสารของชาวต่างประเทศเป็นอันมากนั้น ย่อมเป็นเครื่องยืนยันได้อย่างดีว่า เมืองลังกาสุกะจะต้องเป็นเมืองที่สำคัญตั้งอยู่ใกล้ทะเลเป็นดินแดนที่มีความเจริญมั่นคง มีบทบาททางการเมืองและทางเศรษฐกิจ เกี่ยวกับดินแดนใกล้เคียงอยู่เสมอ ได้ทำการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศอย่างกว้างขวาง

มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมาแล้ว จึงเป็นที่เชื่อกันว่าแหล่งที่ตั้งและพัฒนาการของเมืองโบราณปัตตานีมีความสัมพันธ์กับสภาพพื้นที่ที่เป็นฝั่งทะเลหรือเป็นแหล่งน้ำที่สามารถติดต่อกับทะเลได้สะดวกและตำแหน่งที่ตั้งเมืองได้เปลี่ยนแปลงมาหลายครั้งกระทั่งปัจจุบัน นับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจค้นคว้าเพื่อให้ทราบถึงข้อเท็จจริงในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง

8. แนวความคิดในการศึกษาเมืองโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจภาคสนาม
ภาพถ่ายทางอากาศ ในที่นี้หมายถึงภาพถ่ายที่ได้จากการบันทึกภาพภูมิประเทศทางอากาศ ด้วยวิธีนำกล้องถ่ายรูปขึ้นไปกับอากาศยานและถ่ายภาพลงมาเบื้องล่าง เมื่อนำฟิล์มไปผ่านกรรมวิธีล้างและอัดแล้วก็จะได้เป็นภาพออกมา ภาพที่ได้นั้นเรียกว่า ภาพถ่ายทางอากาศ

(1) สังข์ พันธ์น้อย, "ราชทูตลังกาสุกะ" เมืองโบราณ (เมษายน-กรกฎาคม 2525), หน้า 91.

ปกติแล้วการถ่ายภาพทางอากาศนั้นใช้กันมากในกิจการทหารเพื่อนำภาพถ่ายที่ได้มาทำเป็นแผนที่ หรือเพื่อการรังวัดและตรวจสอบบางอย่าง แต่ในปัจจุบันได้มีการใช้ประโยชน์จากภาพถ่ายทางอากาศกันอย่างกว้างขวาง

ในด้านการใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษา เมืองโบราณนั้น ภาพถ่ายทางอากาศเป็นทั้งเครื่องมือและแหล่งข้อมูล กล่าวคือภาพถ่ายทางอากาศช่วยในการพิจารณาขอบเขตของอาณาบริเวณที่ศึกษา ช่วยในการค้นหาและกำหนดตำแหน่งที่จะทำการตรวจสอบภาคสนาม ในขณะที่ช่วงที่ภาพถ่ายทางอากาศได้บรรจุข้อมูลพื้นผิวทั้งในส่วนที่เป็นธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้นตามที่ปรากฏบนพื้นที่นั้น ๆ ขณะที่มีการถ่ายภาพไว้ทุกประการ ลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏบนภาพถ่ายทางอากาศจึงถือว่าเป็นข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาทั้งสิ้น ภาพถ่ายทางอากาศที่บันทึกไว้ต่างระยะเวลา กัน จะชี้ให้เห็นถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่นั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ยิ่งบันทึกไว้นานมากเท่าใดก็จะทำให้เห็นรายละเอียดของพื้นที่ที่ศึกษาได้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น แต่การผลิตภาพถ่ายทางอากาศเพื่อใช้งานนั้นเป็นของใหม่ เริ่มใช้กันในประเศยุโรป เมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมาสำหรับประเทศไทยนั้น

(1) พิพิธ อารวฤต. การอ่านแผนที่และรูปถ่ายทางอากาศ. (กรุงเทพมหานคร : กรมแผนที่ทหาร, 2523).

ได้รับเอาเทคโนโลยีใหม่นี้มาใช้เมื่อปี พ.ศ. 2472⁽¹⁾ หรือประมาณ 50 ปีมานี้เอง ภาพถ่ายที่นำมาใช้งานจึงเป็นเพียงภาพถ่ายที่มีอายุสั้น แต่อย่างไรก็ตามข้อมูลที่ปรากฏในภาพถ่ายนั้นย่อมมีความเก่าแก่เป็นของตัวเอง หากสิ่งเหล่านั้นมีรูปทรงลักษณะหรือร่องรอยต่าง ๆ เหลืออยู่ก็จะปรากฏในภาพถ่ายอย่างชัดเจน หากร่องรอยต่าง ๆ เหลืออยู่น้อยหรือไม่มีเลย ก็ต้องอาศัยการตีความจากสภาพแวดล้อมข้างเคียง รวมถึงการตรวจสอบจากหลักฐานอย่างอื่น และการชูดัชนีให้ผิวดินร่วมในการศึกษาดูด้วย

ลักษณะเมืองโบราณบนภาพถ่ายทางอากาศและการตีความ ในการศึกษารายละเอียดของพื้น ผิวดินภูมิประเทศ ไม่ว่าจะสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติหรือมนุษย์สร้างขึ้น เช่น แม่น้ำ ลำธาร ต้นไม้ ถนน คู คลอง สิ่งก่อสร้าง ที่อยู่อาศัย สิ่งเหล่านี้จะปรากฏบนภาพถ่ายทางอากาศ ซึ่งเราสามารถมองเห็นได้เด่นชัด ในลักษณะของเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบจะเห็นได้ชัดเจนมาก เพียงแต่ผู้อ่านสามารถแยกกันให้ออกระหว่างสิ่งที่เป็นธรรมชาติและสิ่งที่เป็นมนุษย์สร้างขึ้น คูน้ำคันดินจะแตกต่างจากร่องน้ำธรรมชาติที่รูปร่างและลักษณะสัมพันธ์ของภูมิประเทศโดยรอบ ทางน้ำธรรมชาติจะไหลลงสู่ภูมิประเทศที่ต่ำกว่าอยู่เสมอในขณะที่คูน้ำอาจขุดลึกลงผ่านบริเวณข้างเคียงที่สูงกว่าและมาบรรจบกันเป็นรูปร่างตามความประสงค์ของผู้สร้างเมือง คูน้ำซึ่งลึกกว่าบริเวณสองข้างจะสังเกตได้ง่ายเมื่อศึกษาด้วยระบบสามมิติ แต่ในกรณีที่คูน้ำคันดินเขินหรือคันดินพังทลายจนลาดต่ำลงเสมอกับพื้นที่โดยรอบอาจเป็นปัญหาที่ต้องอาศัยประสบการณ์ของผู้แปลภาพและประจักษ์พยานอย่างอื่น เช่น ลักษณะของการเกษตรกรรม หรือการเจริญเติบโตของพืชธรรมชาติที่ขึ้นในบริเวณนั้น เช่น ร่องรอยของการทำนา หรือลักษณะพืชที่เจริญงอกงามดีในคูน้ำที่คันดินเขิน หรือในกรณีที่พื้นที่ถูกปรับจนสม่ำเสมอ ไม่มีพืชขึ้นปกคลุมความชื้นและจางของภาพ (Tone) ยังแสดงให้เห็นความแตกต่าง

ของความชื้นของพื้นผิวดินภูมิประเทศช่วยให้สังเกตเห็นชัดว่าที่ใดเป็นเมืองโบราณ รายละเอียดของเทคนิคการใช้ภาพถ่ายทางอากาศ ผู้เขียนจะได้นำมาเสนออีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ในการอ่านภาพถ่ายทางอากาศนั้น ผู้ศึกษาควรมีพื้นฐานความรู้ในพื้นที่นั้น ๆ พอสมควร ในการตีความก็เช่นกันควรมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดีและจะต้องพิจารณาหลักฐานอื่น ๆ มาร่วมในการตีความด้วยเสมอ การศึกษาเมืองโบราณจำเป็นต้องอาศัยความรู้จากวิทยาการหลายสาขาและจะต้องแสวงหา ความรู้ ความคิด เทคนิค วิธีการ และข้อมูลใหม่ ๆ อยู่เสมอ การใช้ภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจทางธรณีสัณฐานเป็นสิ่งที่ต้องใช้ควบคู่กัน ภาพถ่ายทางอากาศจะช่วยลดงานในภาคสนามลงได้มาก นั้นหมายถึงการประหยัดทั้งเวลาและงบประมาณ นอกจากนี้ยังมีประโยชน์ในการวางแผนงานด้านการศึกษาและบูรณะโบราณสถานในภูมิภาคนี้ให้เป็นมรดกตกทอดถึงคนรุ่นหลังสืบไป

บรรณานุกรม

- ขุนศิลปกิจพิสัย, "เดิพลาดพาด", คู่มือน้ำบิตดาณี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2525.
ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, "ยะรัง-ลังกาสุกะ คู่มือน้ำบิตดาณี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2525.
พิพิธ อารวฤต, การอ่านแผนที่และรูปถ่ายทางอากาศ. กรุงเทพมหานคร : กรมแผนที่ทหาร, 2523.
ศรีอุไร ดันดีสิปกร, "คูเมืองโบราณที่โคราช", ข่าวสำนักผังเมือง. ฉบับที่ 34 เมษายน, 2521.
สังข์ พิธินทัย, "ราชขุดลังกาสุกะ", เมืองโบราณ ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 เมษายน-กรกฎาคม, 2525.